

Филология / Филология / Philology

O'ZBEK VA XITOY TILLARIDAGI AFFIKSLARNING QIYOSIY TAHLILI

Da Zhenshin
Tayanch doktorant,
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va
adabiyoti universiteti
dazx0994@163.com

Liu Likun
O'qituvchi,
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti
460518128@qq.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek va xitoy tillaridagi so'z yasalish xususiyati lug'at boyitishning asosiy vositasi sifatida o'zbek va xitoy tillaridagi affikslarning turli ko'rinishlari tahlil qilinadi. Shuningdek, affiksatsatsiya metodi hamda imkoniyatlarini qiyosiy tahlil qilish orqali, ikki tildagi affikslar bilan bog'liq grammatika ochib beriladi.

Tayanch so'zlar: o'zbek tili, xitoy tili, morfologiya, affikslar.

Iqtibos uchun: Da Zhenshin, Liu Likun. O'zbek tili va xitoy tilidagi affikslarning qiyosiy tahlili. *Markaziy Osiyo ijtimoiy tadqiqotlar jurnali*. 2020, 1(2), 7-13.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ АФФИКСОВ НА УЗБЕКСКОМ И КИТАЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Да Женшин

Докторант,
Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы
имени Алишера Навои
dazx0994@163.com

Лиу Ликунь

Преподаватель,
Ташкентский государственный университет востоковедения
460518128@qq.com

Аннотация: В статье анализируются различные формы аффиксов в узбекском и китайском языках как основные средства пополнения словарного запаса узбекского и китайского языков. Грамматика аффиксов в обоих языках также раскрывается посредством сравнительного анализа метода и возможностей аффиксации.

Ключевые слова: узбекский язык, китайский язык, морфология, аффиксы.

Для цитирования: Да Женшин, Лиу Ликунь. Сравнительный анализ аффиксов на узбекском и китайском языках. *Журнал социальных исследований Центральной Азии*. 2020, 1(2), 7-13.

Филология / Филология / Philology

COMPARATIVE ANALYSIS OF AFFIXES IN UZBEK AND CHINESE LANGUAGES

Da Zhenshin

PhD student,

Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi
dazx0994@163.com

Liu Likun

Teacher,

Tashkent State University of Oriental Studies
460518128@qq.com

Abstract: This article analyzes the different forms of affixes in Uzbek and Chinese as the main means of enriching vocabulary in Uzbek and Chinese. A comparative analysis of affixation methods and possibilities also reveals the grammar associated with bilingual affixes.

Keywords: Uzbek language, Chinese language, morphology, affixes.

For citation: Da, Zhenshin & Liu, Likun. Comparative analysis of affixes in uzbek and chinese languages. *Journal of Central Asian Social Studies*. 2020, 1(2), 7-13.

I . Kirish

Qo'shimchalar ustida olib borilgan qiyosiy tadqiqotlar har doim grammatik tadqiqotning muhim qismi bo'lib kelgan. Grammatikaning morfologiya bo'limida qo'shimchalar o'rganiladi. Xitoy tilidagi qo'shimchalar va o'zbek tilidagi qo'shimchalar ifoda usullarining turlichaligi bilan o'zaro farq qiladi. Shu bilan birga ushbu ikki tildagi qo'shimchalarning umumiy jihatlari ham mavjud, ya'ni affikslar ko'pincha bitta morfemadan iborat bo'ladi. Affikslar faqatgina bitta asosga ketma-ket tarzda qo'shilib, uning ma'nosini yoki grammatik funksiyasini o'zgartirishi mumkin. Affikslarni odatda yolg'iz holda qo'llab bo'lmaydi. Xitoy tili boshqa tillardan ancha farq qiladi. Tilda qo'shimchalar so'z yasashda faol tarzda qo'llanilib, affikslar so'z asosiga birikib keladi. Ushbu usul xitoy tilidagi so'z yasalishining asosiy shaklidir. O'zbek tili aglyutinativ til hisoblanib, qo'shimchalar asosga birin-ketin qo'shilib

kelishi natijasida yangi ma'no hosil bo'ladi. O'zbek tilida so'z yasalishi asosan o'zak va qo'shimchalarni birlashtirish orqali hosil bo'ladi. Shuning uchun ham o'zbek tili qo'shimchalarga juda boy til hisoblanadi. Ushbu maqolada o'zbek va xitoy tillaridagi affikslarning xususiyatlarini aniqlash uchun qo'shimchalarning so'z yasash va boshqa funksiyalari qiyosiy tahlil qilingan.

II . Xitoy tilidagi affikslar tahlili

Xitoy tilidagi affikslarni ikki turga ajratish mumkin: biri virtual affiks, uni haqiqiy affiks deb ham atashadi, ikkinchisi analog affiks, shuningdek, kvaziaffiks deb ham ataladi.

1. Haqiqiy affiks

Haqiqiy affikslar qo'shimchalarga qat'iy bog'liq bo'lib, ya'ni so'zma-so'z ifoda etilmaydigan va bo'yoqdor ma'noga ega bo'lgan morfemalarni anglatadi. Haqiqiy affikslar prefiks, suffiks va infiksga bo'linadi.

Филология / Филология / Philology

(1) Prefiksning ifodasi "prefiks +asos".

Masalan: " 小 "(kichkina) morfemasi dastlab muhim ma'noga ega morfema bo'lib, har doim sifat yoki ravish tarzida ishlatilgan. Masalan: 小丑 *masxaraboz*, 小姐 *xonim*, 小菜 *gazak*. Biroq, "小" prefiks sifatida ishlatilganda, bu o'lcham, kuchukcha, yo'lbars va boshqalar kabi otni ifodalashi mumkin bo'lgan virtual (haqiqiy) morfemadir.

(2) Suffiks ifodasi "asos+qo'shimcha"dir.

Masalan: " 子 " qo'shimchasi suffiks sifatida ishlatiladi va yasalgan so'z ot vazifasini bajaradi. U har doim yumshoq talaffuz qilinadi. Fe'l +" 子 " qo'shilmasi natijasida hosil bo'lgan so'z vositalarni yoki narsalarni ifodalaydigan otga aylanadi: 桌子 *stol*, 椅子 *stul* va h.k. Sifat+" 子 ", yoki fe'l+" 子 " qo'shilmasidan esa fiziologik xususiyatlar yoki yomon fazilatlarni ifodalaydigan otlar hosil bo'ladi: 傻子 *ahmoq*, 瘋子 *oqsoq*, 疯子 *telba* va boshqalar.

(3) Infiks termini g'arb tillarining so'z yasash nazariyasi va zamonaviy xitoy tilshunoslari tomonidan qabul qilingan. Zamonaviy xitoy tili bilan taqqoslaganda qadimgi xitoy tilida infiks mavjud bo'lman. Infiks quyidagi xususiyatlarga ega: ①Infiks yangi so'zni shakllantirish uchun zaruriy tarkibiy qismdir. Infiks so'z o'rtasida kelib, yangi so'z hosil qilish uchun o'zidan oldin va keyin kelgan so'zlarga birikadi. Qo'shimcha tarkibiy qismsiz, oldin va keyin kelgan morfemalarning birikmasi yangi so'z hosil qila olmaydi. So'zda ham infikslar yana bir leksik ma'no ifodalaydi. ②Infiks so'zda joylashishi erkin bo'lman morfemadir. So'zni shakllantirishda ushbu o'rtada keluvchi qo'shimchali unsur

markazga joylashtirilib o'zidan oldin va keyin kelgan morfemalarni biriktiradi. Old va orqada joylashgan morfemalarni bir butun holda bog'lab, aniq kontseptual ma'noni anglatadi. Infiks va undan old, orqa qismlarda joylashgan unsurlar o'rtasida murakkab va o'zaro aralashib ketish munosabati mavjud. Faqatgina mana shu butun bir birikmadagina infiks o'zining semantik va struktur vazifasini bajara oladi. Mazkur birikmadan ajralgan infiks yakka o'zi hech qanday ma'noga ega bo'lmaydi va uni mustaqil ravishda qo'llab ham bo'lmaydi. ③ Infikslar aniq negiz leksik ma'noga ega bo'lmaydi, balki mavhum qo'shimcha ma'no kasb etadi. Zamonaviy xitoy tilida to'rt xil infiks mavjud: "不、得、里、乎". Masalan, 来不了 *kela olmaydi*, 来得了 *kelmaydi*, 糊里糊涂 *chalkash*, 神乎其神 *g'ayritabiiy*".

2. Kvaziaffikslar (analog affiks)

Zamonaviy xitoy tilining rivojlanishi bilan xitoy tilida ayniqsa kuchli so'z yasash imkoniyati hamda noaniq semantikaga ega bo'lgan morfemalarning yangi turi paydo bo'ldi. Umumiy morfologiya nuqtai nazaridan, biz ularni kvaziaffikslar deb ataymiz. Kvaziaffikslar – xitoy tilidagi real morfemalar va tipik affikslar orasidagi dinamik ravishda rivojlanib kelayotgan so'z yasovchi tarkibiy qismidir. Kvaziaffikslar o'z navbatida prefiks va suffikslarga bo'linadi.

(1) Kvaziprefiksning ifodasi "kvaziprefiks + asos".

Masalan: "可" so'zi ijobiy ma'nodagi affiksdir. 爱 *sevgi* fe'liga "可" affiksi qo'shilganda ot sifatga aylanadi va bunda "可" morfologik belgini ifodalaydi. "可" vositasida yasalgan so'zlar odatda sifatdoshlardir: 可笑 *kulgili*, 可悲 *g'amgin* va hk.

Филология / Филология / Philology

(2) Kvaziaffiksning ifodasi "asos+kvazisuffixs"dir.

Masalan: "者" qo'shimchasi biror bir shaxs otini yasashda ishlatiladi. Bu suffiks yordamida yasaladigan so'zlar ma'lum bir ish (yoki o'qish) bilan shug'ullanadigan guruh yoki shaxsni anglatadi. "者" suffiksi vositasida shakllanadigan so'zlar otlardir: 作者 *muallif*, 使者 *xabarchi*, 長者 *oqsoqol* va boshqalar.

Bunga qo'shimcha tarzda, zamonaviy xitoy tilida ko'p bo'g'inli morfemalardan keyin ko'plab ikki bo'g'inli shakllar va bir bo'g'inli so'zlar mavjud bo'lib, ularni jonli qo'shimchalar deb atash mumkin. Masalan, "乎乎" jonli qo'shimchasi sifatlarni hosil qilishi mumkin: 傻乎乎 *bema'ni*, 胖乎乎 *tambal* va h.k.

III. O'zbek tilidagi qo'shimchalar bo'yicha tadqiqotlar

O'zbek tilidagi qo'shimchalar – bu o'zakka yangi mavhum leksik ma'nolarni qo'shadigan yoki yangi so'zlarni hosil qilish uchun qo'llaniladigan qo'shimcha unsurlardir. Qo'shimchalarning so'z yasovchi vazifasi asosan ikki jihatda namoyon bo'ladi: biri yasashga asos so'zning leksik ma'nosini yangi so'zga aylantirish, ikkinchisi nutq qismini yoki yasalma bo'lgan so'zning boshqa xususiyatlarini o'zgartirish kabitidir. O'zbek tilidagi qo'shimchalar prefiks va suffikslarga bo'linadi.

1. Prefiks

Zamonaviy o'zbek tilida prefikslar asosan olinma so'zlarga qo'shiladi. Hozirgi o'zbek tilida keng tarqagan prefikslar qatoriga uchta -be, -no, -alla, kiradi, masalan: no + to'g'ri (正确) = noto'g'ri (不正确) va hk.

2. Suffiks

Suffikslar o'zbek tilining muhim morfemasi bo'lib, aksariyat so'zlar suffikslar yordamida hosil bo'ladi. Qo'shimchalar hosil bo'lishi mumkin bo'lgan gap bo'laklariga ko'ra, affikslarni quyidagi toifalarga bo'lish mumkin: (1) ot yasovchi affikslar; (2) sifat yasovchi affikslar; (3) fe'l yasovchi affikslar; (4) ravishdosh yasovchi affikslar.

① -chi : inson kasbiga ishora qiladigan shaxs otlarini ko'rsatish uchun ot yoki sifatdoshlarga qo'shiladi: ish (工作) + chi = ishchi (工人).

② -siz : "mavjud emaslik" ma'nosini ifodalaovchi rad etish yoki yo'qlik ma'nosini anglatuvchi sifatni yasash uchun ishlatiladi: tinch (安宁的) + siz = tinchsiz (不得安宁的).

③ -lik : ba'zi otlarga qo'shilib, sifat yasaydi, "narsalarning mazmuni, xususiyatlari va boshqalar" ma'nosini ifodalaydi: ona (母亲)+lik=onalik (母性), bola(孩子)+lik=bolalik (童年)

④ -cha : joy nomiga "qaysi joy yoki davlatga oidligi" ni bildirish uchun ishlatiladi: Xitoy (中国) + cha = xitoycha (汉语).

3. Affikslar va so'z shaklini yasovchi qo'shimchalar o'rtaсидаги farq

So'zning ma'lum bir asosiy leksik ma'nosini aks ettirmaydigan va mustaqil ravishda shakllana olmaydigan qismi qo'shimcha qismdir. Qo'shimcha tarkibiy qismlar affikslar va so'z shaklini yasovchilarga bo'linadi.

Qo'shimchalar asoslarga yoki o'zaklarga biriktiriladi, yangi so'zlarning qo'shimcha elementlarini hosil qilish uchun

Филология / Филология / Philology

yangi mavhum leksik ma'nolarni qo'shadi. Masalan: qop + qora (黑色) = qopqora (乌黑的), bu yerda qora (黑色) -sifat, narsa rangini ifodalamoqda. Shuningdek -qop qo'shimchasi, qopqora (乌黑的) bo'ladi, demak u asosga qo'shilib sifatga qo'shimcha ma'no yuklaydi.

Qo'shimcha – ma'lum bir grammatic ma'noni ifodalash uchun o'zak bilan birlashgan tarkibiy qismdir. Masalan: bor + yot + gan + dim (我要去), bu yerda -moq, -gan va -dim qo'shimchalar bo'lib, ular mos ravishda tugal fikrni, umumiylikni va birinchi shaxs birlik ma'nolarini ifodalarydi. Ular orasida bor (去) - o'zak, -gan - qo'shimchadir, bu o'zakning dinamikasi, demak, harakat fe'l bilan ifodalananadigan sub'yekt rahbarligida bajariladi, ya'ni subyekt boshqalarni muayyan harakatni bajarishi haqida xabar beradi, o'zi bajarmaydi boshqalar tomonidan bajariladi. To'g'ridan-to'g'ri ijrochi xabarchini nazarda tutadi; -gan - agar ijrochi muvaffaqiyatga erishsa, demak harakatning gapishtidan oldin sodir bo'lganligini yoki bajarilganligini anglatadigan, o'zakdan anglashilgan harakatning umumiyl tugallanishini anglatadi; -dim - o'tgan zamon, birinchi shaxsning birlik ma'nosini anglatadi.

IV .Xitoy va o'zbek tilidagi qo'shimchalarini taqqoslash

1. Affiksning joylashuvi

So'zdagi mavqeiga ko'ra qo'shimchalar, odatda, uch turga bo'linishi mumkin: prefiks, suffiks va infiks. O'zbek tilida asosan suffiks, oz sonli prefiksli qo'shimchalar mavjud ammo infikslar faqat olinma so'zlarda mavjud. Xitoy tilida prefikslar, suffiks va infikslar mavjud. Infikslar qiyosiy tadqiqotlar orqali zamonaviy Xitoy tilshunoslari tomonidan qabul qilingan g'arb tillarining so'z

shakllanish nazariyasidan kelib chiqqan. Masalan, 看得见 *ko'rinarigan* va 看不开 *ko'rinas* tarkibidagi "得" va "不" bu infikslardir

2. Qo'shimcha bo'ginlari

O'zbek tilidagi qo'shimchalarni bo'g'inlar soniga ko'ra uch turga bo'lish mumkin: ① Bir bo'g'inli affikslar, masalan -a, -ib, -da, -dan va boshqalar; ② -*moqchi*, -*chilik*, -*gacha* kabi ikki bo'g'inli affikslar. ③ -*shunoslik* va boshqalar kabi ko'p bo'g'inli qo'shimchalar.

Xitoy tilidagi qo'shimchalarni bo'g'inlar soniga ko'ra uch turga bo'lish mumkin: ① Bir bo'g'inli qo'shimchalar, masalan ~才, ~者, ~夫 va boshqalar; ② Fonetik affikslar: ~冲冲, ~溜溜, ~巴巴 va boshqalar; ortiqcha bo'lman qo'shimchalar: ~吧唧; ③ Ko'p bo'g'inli qo'shimchalar, masalan: ~不溜秋, ~里吧叽 va boshqalar.

3. So'z yasalishi samaradorligi

O'zbek tilida prefikslar soni oz va unchalik unumdar emas. Masalan: no + faol (使用) = nofaol (停用)

O'zbek tilida suffikslar juda ko'p bo'lib, ulardan ko'plab yangi so'zlar yashash mumkin. Masalan, -*li*, -*chi*, -*cha*, -*dosh*, -*moq*, -*ish* va boshqalar. ① Bu so'z bilan bog'liq bo'lgan otni yashash uchun fe'lga qo'shilishi mumkin. Masalan: ket (离开) + ish = ketish (出行). ② Ot yoki joy nomiga qo'shilib, sifat yashashi mumkin, masalan: bilim (知识) + li = bilimli (有知识的). ③ Fe'llarga qo'shilib, boshqa ma'nolarga ega bo'lgan sifatlar hosil qilishi mumkin. Masalan: kul (笑) + guli = kulguli (可笑的). ④ Turg'un so'zlarga yoki fe'llarga qo'shilgan so'z bilan bog'liq fe'llarni hosil qilishi mumkin,

Филология / Филология / Philology

masalan: ko'r (看) + ib = ko'rib chiqing (看着).

Xitoy tilida suffikslar prefikslarga qaraganda ko'proq. Suffikslar orasida kvazi-qo'shimchalar soni sof qo'shimchalarga qaraganda ko'proq. U yangi so'zlarni hosil qiladi va yuqori mahsuldorlikka ega. Masalan: "者" belgili so'zlar shaxsni anglatadi, ular "作者", "学者", "记者"(muallif, olim va muhbir) va boshqalarni tashkil qilishi mumkin. Shuningdek, ko'plab Xitoycha so'zlar mavjudki ular suffikslarni qabul qilmaydi, masalan kvazi-qo'shimchalaridagi jonli qo'shimchalar, Masalan: 绿油油 *yashil moy* so'zidagi 油油 *yog'li*, 脏兮兮 *iflos* so'zidagi 兮兮 *o'ta* va boshqalar.

4. Xitoy va o'zbek tilidagi qo'shimchalarining o'xshashliklari

① Turli affikslarni har xil o'zak bilan birlashganida har xil ma'noga ega so'zlar hosil bo'ladi. Masalan:

Xitoy tilidagi "士" affiksi "战士" (jangchi) so'zini, "家" affiksi esa "人家" (odamlar) so'zini tashkil qilishi mumkin. O'zbek tilida "-be" affiksi "bemor (病人)" so'zini, "-no" affiksi "nom (名称)" va boshqalarni tashkil qilishi mumkin.

② So'z yasalishi ikki tilda deyarli bir xil. O'zak singari affiks ham so'z hosil qilish uchun ishlatiladi va affiks yasalgan so'z tarkibidan alohida ajratib olib, ma'nosil qilib bo'lmaydi. Affikslarni yakka tarzda qo'llab bo'lmaydi.

④ Affikslar nutqning bir qismini belgilash funksiyasiga ega. Janob Ma Tsinju bir vaqtlar shunday yozgan edi: "Qo'shimchalarining semantik xususiyatlari

kategorik ma'noga ega, funksional so'zlardan hosil qilingan qo'shimchalardan tashqari, boshqa affikslarning ma'nolari morfemaning asl yoki asosiy ma'nosi emas, balki faqat kengaytirilgan ma'noga ega bo'lishi mumkin. Ba'zi qo'shimchalar turli xil vazifalarga ega va ularning ko'pchiliginibir nechta affiks morfemalariga ajratish mumkin. Bu tarzda, ko'pchilik uchun har bir affiks tomonidan tuzilgan so'zlar guruhining nutq qismi bir xil bo'ladi. Masalan: "手" – bu shaxslarni ifodalovchi qo'shimcha bo'lin, ma'lum mahoratga yoki narsalarga qodir bo'lgan shaxs otini yasaydi: 驾手 *haydovchi*, 水手 *dengizchi*, 凶手 *qotillik* va boshqalar. O'zbek tilidagi ba'zi qo'shimchalar ham gapning bir qismini bildiruvchi vazifani bajaradi va har bir qo'shimchadan hosil bo'lgan so'zlar guruhining nutq qismi bir xil bo'ladi. Masalan, "-chan, -lik" affikslari otning xususiyatlarini ifodalovchi sifatlar yasashi mumkin: "ishchan (爱干活的)", "yozlik (夏天的)", "bolalik (童年的)" va boshqalar.

V. Xulosa

Zamonaviy xitoy tilidagi qo'shimchalarini o'zbek tilidagi qo'shimchalar bilan yuqoridaq taqqoslash tahlillari shuni ko'rsatadiki, xitoy va o'zbek tillarining morfologik xususiyatlari ularning tegishli bo'lgan til tipologiyalarining xususiyatlarini to'liq aks ettiradi. O'zbek tili ko'p sonli affikslarga ega bo'lgan aglyutinativ tildir. Shuning uchun qo'shimchalar va asoslarning birikishi o'zbek tilidagi so'z hosil qilishning asosiy usuli hisoblanadi. Mana shu usulda turli so'z turkumlariga oid juda ko'plab yangi so'zlar yasaladi. Xitoy tili – bu boshqa tillardan farq qiluvchi, izolyatsiyalangan til bo'lganligi bois qo'shimcha qo'shish yordamida so'z yasash xitoy tilidagi so'z yasashning asosiy vositasi emas. Xitoy

Филология / Филология / Philology

tilidagi qo'shimchalar doimo o'zgarib turadi, ba'zilari o'zgarmasdan leksikada o'rashib qoladi va xalq orasida qo'llaniladi, ba'zilari esa o'tkinchi bo'lib istorizmga aylanib qoladi. Doimiy ravishda yangi qo'shimchalar paydo bo'ladi.

O'zbek va xitoy tilidagi qo'shimchalarni qiyosiy o'rganish orqali o'zbek va xitoy tillari uyg'unligini, shuningdek, o'zbek va xitoy tillari so'z yasalishidagi o'xshashlik va tafovutlarlarning mavjudligi aniqlandi. Bu esa o'z navbatida xitoy va o'zbek lug'at boyligini o'rganishda yordam beradi.

Foydalinilgan adabiyotlar:

1. Chjan Bin. Yangi zamonaviy xitoy tili. – Shanxay: Fudan universiteti matbuoti, 2014.
2. Shao Jingmin. Zamonaviy xitoy tilining umumiy nazariyasi. – Shanxay: Shanxay Ta'lim nashriyoti, 2007 .
3. Ge Benyi. Zamonaviy xitoy tili lug'ati. – Pekin: Tijorat matbuoti, 2014.
4. Nurmonov A., Mahmudov N. O'zbek tilining nazariy grammatikasi. – Toshkent, 2007.
5. Turniyozov N., Rahimov A. O'zbek tili. – Samarqand, 2006.
6. Rasuljanovna, Ismatullayeva Nargiza. The verbal lacunas in chinese and uzbeklanguages (on the example of grammatical and somatic lacunas). ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. 10 (5), 2020.